

«Πέθανε ο μεταφραστής και δοκιμιογράφος Άρης Μπερλής»

Από τον ΣΠΥΡΟ Α. ΜΟΣΧΟΝΑ

... τα μπερδεύω λέξεις και δάκρυα, οι λέξεις μου είναι τα δάκρυά μου, τα μάτια μου το στόμα μου. Και θάκουγα, σε κάθε μικρή παύση, αν είναι η σιωπή αυτή που λέω όταν λέω πως οι λέξεις μονάχα τη σπάνε. Ε λοιπόν όχι, είναι πάντα ο ίδιος ψίθυρος, που ρέει αδιάκοπα, σα μια μοναδική ατέλειωτη λέξη και γι' αυτό χωρίς νόημα, γιατί το τέλος δίνει το νόημα στις λέξεις. (Σάμουελ Μπέκετ, «Κείμενα για το τίποτα. VIII», μτφρ. Άρη Μπερλή, Σπείρα 1, 1975, 20)

Η είδηση

Την 28.1.2018 στον ιστότοπο της Καθημερινής αναρτήθηκε η είδηση: «Πέθανε ο μεταφραστής και δοκιμιογράφος Άρης Μπερλής». Την είδηση ακολουθούσε σύντομο βιογραφικό σημείωμα και παραπομπή σε παλιότερη συνέντευξη (Η Καθημερινή 17.2.2013). Εκεί τα ίδια βιογραφικά στοιχεία εμφανίζονταν σε πλαίσιο με τον τίτλο: «Ποιος είναι».

Περίπου το ίδιο κείμενο, με παραλλαγές, αλλά και με τις αναμενόμενες (αφού το Urtext περιοριζόταν σε δεδομένα του 2013) παραλείψεις και ανακρίβειες, αναδημοσιεύτηκε σε πολλά σάιτ, στην Εφημερίδα των Συντακτών (28.1.2018), και ξανά στην Καθημερινή στο φύλλο της 30.1.2018. Στρογγυλεμένο φιγουράρει πια στην ιστοσελίδα της Βιβλιονέτ:

Ο Άρης Μπερλής (1944-2018) γεννήθηκε στην Πάτρα. Υπήρξε δοκιμιογράφος, κριτικός και μεταφραστής λογοτεχνίας. Σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, χωρίς να τελειώσει τις σπουδές του. Μετέφρασε, μεταξύ άλλων, στα ελληνικά έργα των Άλεν Γκίνσμπεργκ, Βιρτζίνια Γουλφ, Τζαίμς Τζόυς, Έμιλυ Μπροντέ, Έντγκαρ Άλαν Πό[ου], Τζόζεφ Κόνραντ, Κιάραν Κάρσον, Φλαν Ο'Μπράιαν κ.ά. Συνεργάστηκε με εφημερίδες και περιοδικά σε θέματα κριτικής της λογοτεχνίας. Διετέλεσε [διευθυντής, μαζί με τον Αντρέα Μπελεζίνη] του περιοδικού «Σπείρα» (1974-1980), καθώς και εκδότης (εκδ. οίκος «Κρύ-

σταλλο», 1980-1993). Επίσης, δίδαξε λογοτεχνική μετάφραση στο ΕΚΕ-ΜΕΛ, όπου διετέλεσε διευθυντής σπουδών του αγγλόφωνου τμήματος. Ήταν ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας Συγγραφέων και αντιπρόεδρός της μεταξύ 2001-2003. Έφυγε από τη ζωή στην Αθήνα, στις 28 Ιανουαρίου 2018, σε ηλικία 74 ετών, μετά από μάχη με τον καρκίνο.

Δεν είχα συνειδητοποιήσει πόσο γρήγορα οριστικό μπορούσε να γίνει ένα βιογραφικό σημείωμα.

Μεταφραστής

Λέει κάπου στα δοκίμιά του, «μεγαλώνοντας το μόνο που θέλει κανείς είναι να επαναλαμβάνει τα αυτονόητα». Ας δεχτούμε λοιπόν τα αυτονόητα: ο Άρης Μπερλής ήταν μεταφραστής και δοκιμιογράφος (ή/και: κριτικός λογοτεχνίας).

Οι μεταφράσεις του έχουν χαρακτηριστεί «πολύ καλές», «εξαιρετικές», «εκπληκτικές», «υποδειγματικές». Οι έπαινοι προς τους μεταφραστές είναι, συνήθως,

υπέρ το δέον συγκρατημένοι: για τον Μπερλή δεν ήταν.

Τι σημαίνει όμως «καλή» («εξαιρετική», «εκπληκτική» κ.λπ.) μετάφραση; Πώς γίνεται μια καλή μετάφραση; Προϊόν ποιας δουλειάς είναι; Πόσης; Θα μπορούσα να δώσω την εικόνα μόνο (δηλαδή την εντύπωση, το περίγραμμα) του τι σημαίνει μεταφραστική εργασία για τον Άρη Μπερλή, με την ελπίδα πως έτσι θα μιλούσα όχι για τον ίδιο αλλά για πτυχές του έργου του που ακόμη μας διαφεύγουν και που ίσως αξίζουν μεγαλύτερη αναγνώριση.

Μετάφραση λοιπόν σημαίνει ν' αριθμείς αντίστροφα τις σελίδες του βιβλίου για να ξέρεις πόσες σου μένουν, όχι πόσες έχεις κάνει. Διότι ο μεταφραστής μεταφράζει κυρίως για βιοποριστικούς λόγους, έχει μια δουλειά να τελειώσει και βρίσκεται συνεχώς υπό προθεσμία.

Σημαίνει να στοιβάξεις άλλα βιβλία γύρω από το θέμα του βιβλίου που μεταφράζεις, ώστε στο τέλος να είσαι ο μόνος ίσως ειδικός για το βιβλίο που έχεις αναλάβει.

Σημαίνει ν' ανατρέχεις στις πηγές. Να

χρησιμοποιείς έργα αναφοράς. Να συγκρίνεις. Να παραγγέλνεις και άλλα βιβλία. Να ξέρεις σε ποιους ν' αποταθείς, ποιες είναι οι κατάλληλες ερωτήσεις, μαθαίνοντας και, γι' αυτό, διαρκώς καθυστερώντας. Να ζητάς τη βοήθεια των φίλων σου για κομμάτια του κειμένου που αυτοί θα τα απέδιδαν καλύτερα. Ο Μπουκάλας τον Ιωσήφ, ο Κοροπούλης ένα έμμετρο.

Για ν' αρχίσει να μεταφράζει τον Σαίξπηρ: Η επινόηση του ανθρώπινου του Χάρολντ Μπλουμ (πρόφτασε μέχρι το κεφάλαιο για τον Άμλετ), συγκέντρωσε και συνέκρινε όλες τις μεταφράσεις έργων του Σαίξπηρ στα ελληνικά προκρίνοντας κάθε φορά την καταλληλότερη την οποία και σιωπηρά παράλλαζε. Παρέθετε και το πρωτότυπο σε υποσημείωση.

Σημαίνει να μαθαίνεις κομμάτια των κειμένων που μεταφράζεις απ' έξω. Απ' τις μαθήτριες και τους μαθητές του στο ΕΚΕ-ΜΕΛ ζητούσε ν' αποστηθίσουν τα κείμενα που θα μετέφραζαν.

Σημαίνει να θέτεις ένα υψηλό standard στα ελληνικά για την πιο πολυμεταφρασμένη γλώσσα, τα αγγλικά, γλώσσα από την οποία γίνονται οι περισσότερες μεταφράσεις (περισσότερες από τις μισές, σύμφωνα με στοιχεία του ΕΚΕΒΙ), αλλά και προς την οποία γίνονται όλες οι άλλες μεταφράσεις. Μιλώντας με όρους πολιτικής οικονομίας, σημαίνει ν' ανατρέπεις τα δεδομένα της αγοράς, αφού πολλοί θα είχαν συμφέρον τα στάνταρντ να παραμένουν χαμηλά, επιτρέποντας φτηνά εργατικά και πολλά προϊόντα.

Και κάτι περισσότερο: Σημαίνει να θέτεις ένα υψηλό στάνταρντ στα ελληνικά για τη νέα γλώσσα ή, μάλλον, τις πολλές νέες γλώσσες που έχουν δημιουργηθεί στη γλώσσα από την οποία μεταφράζεις, όπως συμβαίνει με τις πολλές γλώσσες του μοντερνισμού, που μόλις πριν τη δική σου απόπειρα μετάφρασης δεν υπήρχαν ούτε στ' αγγλικά ούτε σε καμιά άλλη γλώσσα.

Όταν ο Άρης Μπερλής σε ηλικία τριάντα ετών μετέφρασε Μπέκετ («Κείμενα για το τίποτα. VIII» / «Φαντασία νεκρή φαντάσου» / «Πινγκ», Σπείρα 1, 1975, 20-28), τα κείμενα αυτά ήταν μια άγνωστη χώρα,

ΑΡΗΣ ΜΠΕΡΛΗΣ (1944-2018)

Ὦνῆρ μουσαῖος. Νῦν δὴ μελιηδέα ὕπνον
κοιμᾶται· θνήσκειν μὴ λέγε τοὺς ἀγαθοὺς.

ARB

μια άγνωστη γλώσσα, δεν ξέραμε ακόμα πώς να τα διαβάσουμε στο πρωτότυπο (και ακόμη δεν ξέρουμε). Θα χρειαστούν πολλά χρόνια προτού γίνει η γλώσσα του Μπέκετ μια κανονική γλώσσα. Θα χρειαστούν πολύ περισσότερα προτού γίνει αναγνώσιμη η γλώσσα του Τζόυς. Όσο εντωμεταξύ συνηθίζουμε τη γλώσσα της Βιρτζίνιας Γουλφ και του Φώκνερ:

πρωτότυπο χωρίς αντίγραφο ή μετάφραση δεν υπάρχει. («Γιατί δεν γράφω ποίηση», *Κριτικά δοκίμια* II, 212)

Δεν αρκεί μια μετάφραση να «κυλά», να «ρέει», για ν' αποσπάσει τον έπαινο του κριτικού. Και δεν μπορεί ο έπαινος του κριτικού να εξαντλείται σ' αυτό, ότι μια μετάφραση «ρέει», δηλαδή διαβάζε-

ται. Ανεμπόδιστα δεν «ρέουν» ούτε τα πρωτότυπα. Ούτε είναι καλή μια μετάφραση γραμμένη σε «ωραία ελληνικά». Τα «ωραία ελληνικά» έχουν κάψει πολλά μυαλά κι έχουν καταδικάσει το γράψιμο στην εκζήτηση και στην αερολογία:

Το κριτήριο της ορθής γλώσσας είναι βάσιμο, αλλά η έμφαση που συχνά δίνεται, όταν κρίνουμε μεταφράσεις, στην καλή γλώσσα, τα καλά ελληνικά, αφενός υποβάλλει την ιδέα ότι λογοτεχνία ίσον καλλιέπεια (πράγμα αναληθές), αφετέρου παραβλέπει άλλες βασικότερες προϋποθέσεις του μεταφράζειν, όπως η κατανόηση του κειμένου και η συνακόλουθη ερμηνεία. («Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου», *ό.π.*, 141-2)

Πρέπει να είναι μια μετάφραση πιστή ή ελεύθερη;

Καλές μεταφράσεις μπορούν να γίνουν και με τον ένα τρόπο και με τον άλλο, αρκεί να ακολουθούν την πρώτη και θεμελιώδη εκείνη αρχή που ορίζει ότι η μετάφραση της λογοτεχνίας πρέπει να είναι λογοτεχνία –νέα, πρωτότυπη λογοτεχνία-, ειδάλλως δεν έχει νόημα. («Ανθολογία μεταφράσεων νεοελληνικής λογοτεχνίας», *ό.π.*, 155)

Μετάφραση σημαίνει να ζεις σε δυο γλώσσες, δυο λογοτεχνίες, δυο βιβλιοθήκες. Σημαίνει ν' αναλαμβάνεις το ρίσκο της απόδοσης, με μέτρο το πάντα διαθέσιμο

πρωτότυπο. Ο Άρης Μπερλής διασκέδαζε με κάτι γραφικούς που περιφέρονται στους διαδρόμους προς τα κρατικά βραβεία μετάφρασης κραδαίνοντας πιστοποιητικό έγκρισης από τον συγγραφέα.

Σημαίνει να ξέρεις τι δεν μπορείς να μεταφράσεις:

Τα ποιήματα που δεν μπορούμε να τα μεταφράσουμε να τα αφήνουμε στη γλώσσα τους, στην ησυχία τους. Είναι και αυτό παράμετρος του μεταφραστικού ήθους και της μεταφραστικής ευφυΐας. («Το “Ταξίδι στο Βυζάντιο”, το κλητικό επιφώνημα και ο Σεφέρης», *ό.π.*, 83)

Πώς να μεταφραστεί η *Αγρύπνια* του Φίνεγκαν;

Το μόνο ίσως που θα μπορούσε να γίνει, θα ήταν η γραφή ενός παρόμοιου και αντίστοιχου προς το *Finnegans Wake* έργου σε μια άλλη γλώσσα. Φανταστείτε ένα ελληνικό βιβλίο που αποπειράται να κάνει, με πρότυπο μια σημερινή ομιλούμενη ελληνική, κάτι παρόμοιο με αυτό που κατάφερε ο Τζόνς. Με αναρίθμητα λογοπαίγνια και παρονομασίες που θα συνδύαζαν σε λέξεις portmanteau ελληνικά με αγγλικά και τούρκικα και αρβανίτικα κι άλλες εξήντα γλώσσες, και έμμεσες αναφορές στον Πτωχοπρόδρομο, στα ακριτικά, στον Ερωτόκριτο, στον Σολωμό, στον Παλαμά, στον Κάλβο και στον Παπαδιαμάντη αλλά και στον Κολοκοτρώνη και στον λήσταρχο Γιαγκούλα, στον Μακρυγιάννη (βεβαίως) και στον Μαυροκορδάτο, στον Κοραή και στον Ζαμπέλιο, στον Βαλαωρίτη και στον Ελευθέριο Βενιζέλο, στον Παύλο Μελά και στον Άρη Βελουχιώτη, στους Γλύξμπουργκ και στο ΚΚΕ, στον Παναγούλη και στον Κοεμτζή, στον Σκαλκώτα και στο ζειμπέκικο, αλλά και άμεσες αναφορές σε τοπωνύμια που έχουν νόημα (Γραβιά, Καισαριανή, Χαϊδάρη, Σαραντάπορο, Καμίνια, Κολωνάκι, Βάρκιζα, Ψυρρή κλπ.) και σε χίλια-δυο άλλα που συνιστούν την «παράδοσή» μας, ζώσα και νεκρή, τα δικά μας πράγματα, αλλά και πράγματα ξένα. Αυτό θα απαιτούσε συγγραφέα μεγάλης ολκής που θα είχε καταλάβει τι ακριβώς έκανε ο Τζόνς και θα το αναπαριστούσε, θα το μετέγραφε σε σύγχρονα ελληνικά, σε ένα βιβλίο εξίσου δύσκολο για τους ελληνομαθείς όσο το *Finnegans Wake* είναι για τους αγγλομαθείς. Ένα βιβλίο εξίσου μη μεταφράσιμο. Θα του έπαιρνε πάνω από δεκαεφτά χρόνια. Και οι κριτικοί θα έλεγαν ότι έχει επηρεαστεί βαρύτερα από τον Τζόνς. (Η ούτε καν αυτό – δεν είναι απίθανο να τους διέφευγε.) Ας το ξεχάσουμε λοιπόν. («Η φήμη θα 'ρθει σε σένα μεταξύ ύπνου και ξύπνιου», *ό.π.*, 39-40)

Μετάφραση σημαίνει, επίσης, να δουλεύεις μόνος, ώρες ατέλειωτες. Σημαίνει να κοιμάσαι μ' ένα μεταφραστικό πρόβλημα και να ξυπνάς με τη λύση του. Να καπνίζεις άπειρα τσιγάρα, καθώς αργά και ύπουλα σε τρώει ο καρκίνος. Η μετάφραση είναι ασκητική. Δεν γίνεται με ναρκισσισμό. Ο μεταφραστής εντέλει θα ξεχαστεί. Θα ξεχαστεί για χάρη του συγγραφέα. Ωραίο κείμενο τα *Νιάτα* του Κόνραντ, λέμε. Ωραία μετάφραση εννοούμε. Η Αθηνά Δημητριάδου δέχτηκε το κρατικό βραβείο μετάφρασης (2010) με τις ακόλουθες επιφυλάξεις:

Το γεγονός πάντως είναι ότι από το

1989 μέχρι σήμερα έχει συμβεί ονόματα άριστων μεταφραστών να μη φτάσουν καν μέχρι τη βραχεία λίστα ή να φτάσουν δυο και τρεις φορές, με τρανταχτά κείμενα και τρανταχτές μεταφράσεις, και να μην αποσπάσουν τελικά «τον έπαινο των σοφιστών». [...] Γιατί ο κατ' επανάληψη υποψήφιος για το βραβείο αλλά τελικά ουδέποτε βραβευθείς Άρης Μπερλής, ο άνθρωπος που έχει καταθέσει σπουδαίες μεταφράσεις του Τζόνς, της Γουλφ, του Μπέκετ, της Μπροντέ, καθώς και λίαν απαιτητικών φιλοσοφικών και θεωρητικών κειμένων, έχει εισπράξει θερμό και ολόψυχο τον έπαινο του δήμου αλλά όχι και των σοφιστών;

Η αδικία διορθώθηκε· τον επόμενο χρόνο (2011) το κρατικό βραβείο μετάφρασης δόθηκε στον Άρη Μπερλή. Αλλά το παράδοξο παραμένει. Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε αρκετά (όχι πολλά) παραδείγματα μεταφραστών που κάνουν αθόρυβα και συστηματικά τη δουλειά τους παράγοντας έργα που πλουτίζουν την ελληνική γραμματεία, πολύ πιο σημαντικά από πάμπολλα άλλα γραμμένα απευθείας στα ελληνικά. Ιδού τα παραδείγματα που δίνει ο Άρης Μπερλής:

Σήμερα είμαστε σε θέση να ισχυριστούμε βασίμως ότι η συμβολή του Άρη Αλεξάνδρου ή του Παύλου Ζάννα ως μεταφραστών στα ελληνικά γράμματα είναι ανυπολόγιστη και οπωσδήποτε μεγαλύτερη από τη συνεισφορά πολλών «πρωτοτύπων», ιδιαίτερα σύγχρονων και ευπώλητων, λογοτεχνών («Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου», *ό.π.*, 143)

Όπως και θα μπορούσαμε να σκεφτούμε μεταφραστικά έργα που η αξία τους υπερτιμήθηκε (από τον Σεφέρη: «Το “Ταξίδι στο Βυζάντιο”...», *ό.π.*, 76-83, από τον Παπαδιαμάντη: «Ο Παπαδιαμάντης μεταφράζων και μεταφραζόμενος», *ό.π.*, 109-117, κ.ά.). Μπορείς να γίνεσαι irreverent όταν δείχνεις σεβασμό στα κείμενα.

Δοκιμογράφος

Ο Άρης Μπερλής δημοσίευσε δύο τόμους *Κριτικών Δοκιμίων*, και τους δύο στις εκδόσεις Ψυλόν, 2001 και 2017. Ο δεύτερος τόμος εκδόθηκε λίγους μόλις μήνες πριν το θάνατό του. Εντωμεταξύ πέθανε ο εκδότης και καλός του φίλος Θανάσης Χαρμάνης. Το αποκρύψαμε από τον Άρη· δεν θα άντεχε την είδηση.

Ο όρος «δοκίμιο» δεν είναι απαλλαγμένος από στερεότυπα. Για πολλούς, ο δοκιμογράφος είναι κάτι σαν «εκθεσάς». Αναπτύσσει ελεύθερα τις ιδέες του, δημιουργώντας ειρμό όχι με επιχειρήματα αλλά με memorable quotes. Ή, σε ακαδημαϊκό περιβάλλον, ο δοκιμογράφος κατα-

λήγει ένας σχολιαστής, ένας δοξογράφος, που δεν κάνει βήμα σ' ένα λογοτεχνικό ή φιλοσοφικό κείμενο αν δεν έχει τη σύμφωνη γνώμη της βιβλιογραφίας.

Τα δοκίμια του Μπερλή είναι γραμμένα με μέθοδο και επιχειρήματα. Η επιχειρηματολογία του βασίζεται κυρίως στη λογική του παραδείγματος («μόνο παραδείγματα υπάρχουν», λέει ο Βιτγκενστάιν). Και είναι πάντα κείμενα με άποψη, συχνά προβοκατόρικά διατυπωμένη. Διεκδικούν τη διαφωνία ή τη συμφωνία μας. Δεν μπορούμε να ξεμπερδέψουμε μ' ένα: «ωραίο κείμενο αυτό».

Επίσης, είναι κείμενα παιδαγωγικά, δηλαδή γραμμένα από κάποιον που έχει περισσότερες γνώσεις. Όταν ζητούσε τη γνώμη μου, αρκετές φορές ένωσα ντροπή για την άγνοιά μου («Τι; Δεν έχεις διαβάσει αυτό;»). Αλλά πουθενά τα δοκίμια του Άρη Μπερλή δεν κάνουν επίδειξη γνώσεων.

Κατά τα άλλα, αξιομνημόνευτα παραθέματα υπάρχουν πάμπολλα και στους δύο τόμους δοκιμίων. Το ύφος, στον δεύτερο τόμο κυρίως, ρέπει προς το αποφθεγματικό. Ίσως γερνώντας συμβαίνει αυτό. Τον ενδιέφερε να γράψει μια μελέτη για την τέχνη της μετάφρασης, αποκλειστικά με παραδείγματα και αποφθέγματα.

Αρκετά από τα δοκίμια του Μπερλή είναι αφιερωματικά. Είναι γραμμένα για το έργο άλλων. Θεωρούσε εντελώς αυτονόητη αυτή την ενασχόληση με το έργο άλλων. Τα κείμενα για την Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, για την Καίη Τσιτσέλη, για τον Γιώργο Χειμωνά, τον Κέβιν Άντριους είναι, υπό μία έννοια, νεκρολογίες. Είναι γραμμένα με συναισθημα, χωρίς συναισθηματισμούς.

Όλα τα δοκίμιά του, θέλω να πιστεύω, είναι χειρονομίες με τις οποίες δείχνει κάτι, άλλο από τον ίδιο. Τους συγγραφείς που γνωρίζει, ένα ποίημα που ξεχωρίζει, ένα βιβλίο που αξίζει να διαβαστεί. Μια εξήγηση που οφείλεται.

Απλώς δείχνει. Χωρίς πολλά-πολλά, χωρίς φιοριτούρες, περιττές αναλύσεις. Στην παρέα, θα διάβαζε μερικούς στίχους, θα χτυπούσε το χέρι πάνω στο βιβλίο, θα σε κοιτούσε και θα σου έλεγε: «Αυτό είναι!». Να πώς μιλούσε για τον αγαπημένο του ποιητή Νίκο Φωκά – αναγκαστικά, με παράθεμα μέσα στο παράθεμα:

Θα τελειώσω με άλλο ένα ποίημα για το θάνατο, που είναι όχι μόνο ένα από τα καλύτερα ποιήματά του, αλλά ίσως και ένα από τα καλύτερα που γράφτηκαν στην ελληνική γλώσσα την τελευταία τριακονταετία. Την συμπεριλήψή του σε μιαν οποιαδήποτε ανθολογία νεότερης ποίησης θα την θεωρούσα αυτονόητη. «Σε συνομήλικο» (1984):

Θα πεθάνουμε μια μέρα.
Σε είκοσι χρόνια το πολύ δεν θα
υπάρχουμε πια.

Και τι να 'ναι είκοσι χρόνια. Τίποτα!
Όσο το διάστημα από τα ιουλιανά
Περίπου μέχρι σήμερα – φρίκη, φρίκη
να το σκεφτείς!
Ναι, μια μέρα, αύριο κιόλας ίσως,
θα πεθάνουμε.
Αυτό που ακούς σου είναι γνωστό
φυσικά
Ανιάρá γνωστό μάλιστα,
δεν το αρνούμαι·
Είναι μια κοινότατη φράση
που τη λέμε συνέχεια.
Αλλά όσο πιο γνωστό τόσο εγώ
πιο πολύ
Το φέρνω μέσα μου σαν μυστικό.
Σαν μυστικό λοιπόν στο λέω τώρα.

Αυτό είναι! Αν θέλεις να το δεις.

Ο Άρης Μπερλής ήταν ένας εργατής της μετάφρασης και της κριτικής. Έχει γίνει κάπως φυσιολογικό στην Ελλάδα να ξεχνάμε αυτούς που κάνουν ήσυχα, συστηματικά, μέχρι τέλους, τη δουλειά τους, όσο κι αν λέμε πως τάχα μας ενοχλούν αυτοί που φωνάζουν για όσα κάνουν. Το έργο του Άρη Μπερλή, και το δοκιμακό και το μεταφραστικό, είναι πρωτότυπο, καινοτόμο. Έδωσε υποδειγματικές μεταφράσεις, έγραψε διεισδυτικά δοκίμια, καθιέρωσε πρότυπα. Η δοτικότητα του, η γενναιοδωρία με την οποία δημοσίευε, μπορεί κανείς να ελπίζει ότι θα είναι η πρώτη αιτία μιας μονιμότερης επίδρασης στα ελληνικά γράμματα.

Τον ενδιέφερε βέβαια τα δοκίμιά του να συζητηθούν και οι μεταφράσεις του να διαβαστούν (τον στενοχωρούσε που το δοκιμακό ποίημα του Πίτερ, *Η Αναγέννηση*, μετάφραση που απαίτησε κόπο κι έγινε μ' ενθουσιασμό, δεν διαβαζόταν όσο θα ήλπιζε ή που δεν διασκέδαζαν περισσότεροι αναγνώστες με τον *Τρίτο αστυφύλακα* του Φλαν Ο'Μπράιαν). Λάτρευε τη φιλολογική συζήτηση· την παρέα που, μετά από ώρες εργασίας, μπορούσε να μοιραστεί τις σκέψεις του, να διαφωνήσει, να τσακωθεί ακόμα. Για τους παλιούς φίλους που τον εγκατέλειψαν την ώρα της δοκιμασίας, είχε την απορία: «ο καρκίνος δεν είναι κολλητικός». Επαναλάμβανε το μπεκετικό: «Ούτε σήμερα τηλεφώνησε ο Κ».

Δεν έχει ακόμη εκδοθεί η μετάφρασή του της *Klever Kaff* του Ίαν Τζακ, ένα δώρο στους μουσικοφίλους. Ημιτελή έμειναν: οι *Διάλογοι για τη φυσική θρησκεία* του Ντέιβιντ Χιουμ και ο επιβλητικός *Σαίξπηρ* του Μπλουμ. Αρκετά δοκίμιά του δεν έχουν απαντιστεί. Άλλα λανθάνουν. Οφείλουμε να τα συγκεντρώσουμε και να τα διαβάσουμε μαζί με όσα μας συστήνει ο ίδιος. Από τον Άρη Μπερλή συνεχίζουμε να μαθαίνουμε. ▲